

Antonín Satke

Ztracené a obnovované cesty v tvorbě Františka Lazeckého

Básnická tvorba Františka Lazeckého (narozen 18. 8. 1905 v Tísku u Opavy, zemřel 16.11.1984 v Praze) byla v letech, k nimž se vztahuje většina příspěvků na této konferenci, stále ještě odstrčena a o básníkovi samém tehdy jako by se nevědělo. Ostatně nebyl v čtyřicetileté totalitní opuštěnosti a duchovní trýzni sám, mnozí jemu blízcí platili ještě krvavější daň. Jeho dílo není jako celek ještě zhodnoceno a není to ani možné, protože značná část jeho veršovaných a prozaických prací dosud nebyla vydána tiskem. Nejobsáhlejší analýza jeho tvorby z meziválečného období a prvních dvou poválečných let pochází od Vladimíra Stupky v doslovu k Lazeckého sbírce *Bratr svět* (1947), menší studie je pak od Jaromíra Hořce, rovněž z doslovu, a to k dvěma Lazeckého rozměrnějším básním *Večeře u kata* a *Noční procházka s Falstaffem*, vydaným v jednom svazčku v Mnichově v roce 1988. Obě statě přijímají jeho odkaz dost bez výhrad.

Lazeckého básnické dílo, bereme-li je v úvahu v úplnosti, tedy i sbírky veršů a prózy dosud nevydané, je značně rozsáhlé - informoval o tom před třemi lety Jiří Urbanec, jenž se probíral jeho rukopisnou pozůstalostí - a bude je třeba náležitě zhodnotit.¹

V jeho tvorbě je možno vymezit určité časové mezníky, ale ne snad podle nějakého časového vyzrání, protože duchovní poloha básníka má svůj základ v pevné náboženské víře a zde nebylo co měnit. Druhá světová válka znamená i pro něho jistý posun v tematickém obzoru jeho lyriky - až do posledních válečných let to byl převážně básník hymnických veršů -, v poválečných verších se objevují témata obecnějšího charakteru, jsou blíže každodennosti, ale jeho verše nikdy nejsou bez duchovního prolnutí. Někdy se u něho také mluví o období pohádkové tvorby pro děti, ale ta jen z nouze přerušuje čtyřicetileté období mlčení: Lazecký, jako jiní básníci náboženské a duchovní ražby, nemohl dlouhodobě publikovat, kromě krátkého období dvou let, kdy ještě doznívaly ohlasy pražského jara. Ani zde se nechceme podrobně zabývat tvorbou Lazeckého, nýbrž zastavit se u několika sbírek, vytyčujících milníky jeho tvůrčích cest.

V první sbírce *Krutá chemie* (1930) nalezneme určité spojitosti s rodokmenem Otokara Březiny, ale je to patrnější více v širokém veršovém rozměru. Už název sbírky napovídá, že básník, zasažen tvrdostí tohoto světa, se chce dobrat ke Světlu, což ve světě chaosu, do něhož spěje stále rychlejšími kroky jeho doba, není nikterak lehké. V křečovitě tvrdém verši, jenž má většinou nepravidelný rytmus, ztrácí často rým svoji estetickou funkci a také asonance, která zde není řídká, je nezvučná a nepůsobivá. V *Křížích* (1934) se sice ozve březinovská motivace bolesti a lásky, ale hymny Lazeckého mají jeho vlastní sílu i vroucnost děků, jimiž ošává Boha, jenž posílá sem člověku svého Anděla lásky, aby jej vytrhl i ze chřtánu

1) Časopis Slezského muzea, řada B, 39, 1990, č.1, str. 60n.

Satana. Zde poprvé staví proti andělu satana, „anděla oblundného“, jemuž nezbude nic, než aby velebil Boha, „byl zemi bičoval a nevzýval nic než muku“. Verš má pravidelný rytmus, nemá tak široký rozměr a také estetická funkce rýmu se dostává do popředí. To nelze říci už o další sbírce veršů *Odění královské* (1937), v níž příliš přetřepeným patosem básník chtěl zdát poctu postavám českých světců, kteří vytvářeli duchovní harmonii českých dějin, a spojit se s nimi v oslavných hymnických zpěvech na českou zem.

Od složitých, až nepřehledně hymnicky vystavěných veršů poslední sbírky se podstatně liší dvacetistofická skladba *Vězeň*, vydaná v roce 1940, řadící se jako doznění k řadě sbírek vytvořených našimi básníky v roce máchovského výročí. Lazecký si zde vzal za základ strofy v podstatě strofický útvar Poeova Havrana (bez refrénu) a formou parafráze druhého zpěvu Máchova *Máje* rozvíjí monolog vězně, člověka zapuzeného, v pojetí básníkově uvrženého vinou a hříchem až na pokraj propasti. Autor nechává projít svého opuštěného hrdinu mukami, kterými se trápí i Máchův hrdina, ale Lazeckého vězeň ví, že si vše zavinil svým nezkrotným a marnivým životem. Zjevuje se mu ďábel jako plaz a v obrazech, jež si v ničem nezadají s barokní představivostí výtvarných tvůrců, mu ukazuje, co jej čeká. Hrdina, drcen přízrakem satana, úzkostným hlasem naplněným lítostí nad promarněným životem se s pláčem kaje: „V nic jsem proměnil tvé věno, / opustit mně přisouzeno, / domove, tvůj sladký klín, / nadarmo tvé harfy znějí, / hoří vstříc a beznaději / jde tvůj marnotratný syn.“ Přivolává shůry slaboulinký paprsek milosti Světla a v poslední chvíli se zachraňuje erbenovsky spásnou myšlenkou ze závěru Svatebních košil: „křížem, jímž mne žehnávala / matka, když mne kolébala / v klíně dětství nevinném“. Není zde nic přetaženého, ani v nestvůrných obrazech rozevírající se geheny, verš je plynulý, rým neotřelý. Jistěže asociace s Poeovým Havranem není náhodná, ale není zde nic otrockého, je to z Lazeckého prvního tvůrčího období skladba zanechávající nejhlubší dojem.

K *Vězni* přidružil autor tři básně (*Tři noci*), k nimž se zřejmě inspiroval staroruským skládáním *Životopis* protopopa Avvakuma. V první, nešťastnější, jde o zrození pýchy v člověku, jenž ve snu byl uštknut hadem - opět satanem - a ten vlil do něho počátek pýchy a všeho zla; v druhé vyslovuje člověk prosbu, aby mu Bůh odňal vše, nač on byl pyšný; v třetí, selankovitě, je díkuvzdání až příliš bezstarostně pojaté.

Autor se nesnadno zbavoval hymnické šifry, která s sebou někdy přinášela popisnost a rétoričnost. Jímí jsou zčásti poznamenány delší pláče nad odchodem blízkých přátel (*Malé rekviem*, 1944), a ještě později se občas najdou v jeho poezii místa verbalistní, významově prázdná, např. v poemě o životě Antonína Dvořáka (*Má paní hudba*, 1970; napsána byla koncem padesátých let).

Dva roky po válce vychází Lazeckého sbírka básní z doby okupace i z prvních poválečných let pod názvem *Bratr svět* (1947). Není to poezie velkých zítřků, ani ne vždy poezie meditativní, básník se v ní přiklání k životu a věcem všedních dnů, okouzluje ho dítě, selská jizba, teplo domova, pokosené pole, ale v několika básních si uvědomuje moc a sílu slova, doznívá v nich i tragická nota válečných let. Jsou to v mnoha případech verše, v nichž jako by se autorovi reflexe vnucovala a promítala se do suchosti výrazu a někdy i násilného obrazu. Rétoričnost je v nich sice zkrocena, ale jeho verš víc promlouvá, méně zpívá. Lazecký zde naznačil, že v jeho poezii nastává jistý posun, ale že nebude směřovat jinam, kam směřovala zakrátko poezie mnohých pouónorových trubadúrů.

V předválečném období vydal Lazecký i dvě menší knihy esejů (*Pro mou zemi*, 1936 a *Vladaři*, 1938). I v nich je vášnivým hlasatelem křesťanského pohledu na život jedince a také osudy dějin svého národa viděl z tohoto zorného úhlu. Byl si vědom toho, že postavy světců nejsou nějakou mrtvou záležitostí mrtvé litery učebnic a knih, nýbrž živým svědectvím, a že stojí u každodenně se rodící skutečnosti, a má-li se národ svobodně rozvíjet a růst v nových pokoleních, že právě oni mu ukazují nejspolehlivější cestu. Viděl v blížící se pýše

hitlerismu smrtelné nebezpečí pro národ a vyřkl britký odsudek této pýchy v krátkém eseji o slovu „nikdy“ (soukromý tisk Nikdy, 1939). Lazecký nebyl typem umělce, který by psal lehkou hravou poezii nebo povídky pro rozptýlení čtenářů. Pokud se povídka u něho objevila, vždy obsahovala hlubší myšlenku. Takových je několik povídek, které v sobě skrývají např. symbolické sepětí s rodným krajem, s nímž se básník ve chvílích jeho bolestného odtržení od mateřské země v roce 1938 cítí zvlášť úzce spjat, nebo do nichž vepisuje své vize úzkosti z možného ztracení, ale i naději vykoupení (Studna v selském dvoře, 1939).

Po únoru 1948 Lazecký, jako mnoho jiných, nesměl publikovat. V článcích z posledních let se uvádí, že Lazecký v té době psal pohádky pro děti. Ani zde však nebyla situace s publikováním tak jednoduchá, jak by se zdálo. Usilovali jsme tehdy, aby alespoň mohl převyprávět něco z folklórních sběrů, které jsme shromažďovali při výzkumech ústní slovesnosti ve slezské oblasti. Příležitost se naskytla v roce 1960 při 40. výročí připojení Hlučínska k naší republice. Nakladatelská cenzura Státního nakladatelství dětské knihy bohužel však nechtěla připustit, aby Lazecký texty pohádek převyprávěl: vyhlédli si pro ten účel všem přijatelného Viléma Závadu. Teprve když on práci odmítl, byla nakonec Lazeckému svěřena. Bohužel byla to jen jediná menší knížka, kterou mohl autor připravit k tisku (Kaliny a maliny, 1960).² K pohádkám se opět mohl vrátit až po roce 1968, kdy se na chvíli vydavatelská situace stala lehčí. Lazecký tehdy v ostravském krajském nakladatelství vydal postupně čtyři knihy slezských pohádek a pověstí (Kvítko ze skleněné hory, 1972; je to rozšířená reedice Kaliny a maliny; Černá princezna a ptáček-konypáček, 1975; Sedm Janků a drak Sedmihlavec, 1977; Dukátová stařenka, 1983; doplňuje je knížka přebásněného veršovaného folklóru Malinový chodníček, 1979).

V jeho pohádkách se projevuje dynamika vyprávěného slova pohádkářů jinak než přímo z jejich úst, ba je v básnickově podání až příliš přetažena. Lazecký v nich vytvořil živou četbu ve spisovném jazyku s přiměřeným užitím nářečního lexika, také jeho věta je živě dynamická, básník měl rodné nářečí v krvi. Bohužel často - ve snaze vytvořit si svůj vlastní pohádkový styl - užívá, s výjimkou prvního svazku (Kaliny a maliny), určitých slovních a větných stereotypů, které se tak stávají nudným klišé. Zde se nedá mluvit o zdařilém estetickém záměru, jak je tomu při opakování celých pasáží v tzv. ornamentálním pohádkovém stylu, který známe např. z ruských lidových pohádek: jejich častý výskyt vyznívá u Lazeckého jako banalita (spojení typu „dívte se neďte,“ „princ sem, princ tam,“ „měl-neměl“, „jak by ne“ aj., rovněž nadbytečné užívání zájmena ten). Tato vyježděná klišé se pak dostávají - spíše podvědomě než vědomě - do veršů vydávaných krajovými básnickovými přáteli jako drobné tisky. Přesto ale objemné svazky Lazeckého převyprávěných slezských pohádek jsou monumentálním dílem v současné dětské literatuře.

V krátkém období uvolnění po roce 1968 vydal Lazecký kromě uvedené poémy o Antonínu Dvořákovi dvě sbírky poezie, v nichž shrnul verše napsané v posledních letech. Obě vyšly roku 1971 (Hledání klíčů, Jenom vzlyk temnot). Jsou to verše zralého básníka, jenž se dívá zpět na svůj život, účtuje s tím, co čas a krutá léta odnesla. Reflexivní verše jsou blíže konkrétnosti a mají také větší váhu, nejsou patetické, je v nich výstraha, varující

2) Na tomto místě je třeba připomenout velkorysost V. Závady, jenž mi napsal, že on zpracovávat pohádky nebude a že by chtěl, aby už konečně mohl František Lazecký publikovat.

člověka současnosti před nebezpečím, naléhavost jeho hlasu často k nám promlouvá v druhé osobě - tak zvláště v posledním oddílu Hledání klíčů. Prorocký a varovný tón je sice spoután do pravidelnějšího rytmu verše - rým je i zde slabší stránkou autorovy veršové stavby -, ale cítíme, že básník by raději promlouval volnějším slovem.

Uvolněnější verš má druhá sbírka. Ve volném verši se obraznost Lazeckého snadněji rozpíná a z hloubky myšlenky pak vyrůstá delší veršový útvar, nikdy však už není tak dlouhý, jak tomu bylo v rozměrných hymnech prvních básnických sbírek. Lazecký patří k tomu typu básníků, u nichž je síla myšlenky povýšena nad meditaci, a ta má vždy své zakotvení v obecně lidských principech a i ty jsou závislé na Boží lásce. Z její nekonečnosti dovede autor vytěžit soucit třeba i pro Jidášovu zradu (Jidáš). Málokde jako v této básni se mu podařilo ve zkratce obsáhnout velké téma zrady, zklamání, ubohosti a soucitu. Nebo zdánlivě strohé téma, jakým je snaha přemoci bolest v lidském srdci, kde básník v řadě obrazů už už vidí marnost svého počínání: „jedl jsem oheň, měl jsem zuby ještě černější, / jedl jsem tmou, a hlad ve mně jen hořel / ...spolkl jsem bolest - náhle vybuchl plamínek naděje, / který nasytil všechny prostory ve mně“ (Měl jsem hlad). A opět je v této sbírce poslední báseň jako závěť naší době (Veselá společnost): Veselou společnost jsme tvořili my všichni, obec, národ, Evropa. Myšlenku jednoty vyslovil již básník ve svých esejích a spojoval ji vždy s jednotící myšlenkou křesťanské jednoty ve středověku. Zde ji přirovnává ke katedrále, v níž ani jediná cihla není utlačena, nebo dokonce oloupena o svou krásu, když zůstane tím, čím je. Alegoricky nám tuto jednotu představuje jako velký zpívající sbor, v němž všechny hlasy, i když se někdy přely a hádaly, byly v harmonické jednotě a navzájem se podpíraly. Najednou se však někomu zachtělo zpívat dvěma hlasy, což šlo jenom tak, že oloupil souseda o jeho vlastní hlas: a tu začala pře, blýskl nůž a začala se prolévat krev... Katedrála se bortila, ani dirigent na kůru nic nespravil. A básník končí naučením: „A tak každý z nás bloudí se svým kamenem, / s kamenem bývalé katedrály, / a marně hledá místo, / kde by mohla vzniknout nová katedrála. ...Až ji najdete, nezapomeňte, / že ji budete stavět na kostech mučedníků, / které povraždila bezstarostná společnost.“

V sedmdesátých a osmdesátých letech nastává opět v jeho básnické tvorbě dlouhé odmlčení, básník nemůže vydávat, ale to neznamená, že netvoří. Bohužel nemůžeme si prozatím udělat přehled o tom, co z veršů, které tehdy napsal, má hodnotu pravé poezie a co je napsáno už stárnoucím básníkem a co bylo pak příležitostně vydáváno amatérskými krajo- vými ochotníky v drobných tiscích. Většinou jsou to verše rétorické, nepřesvědčivě patetic- ké, v nichž se básník opakuje - co všechno a kolikrát nazývá obrazem tančící děvuchy; epiteta líbezná, panenský, spanilý se objevují na každém kroku, užívá v nich i opakujících se šablonovitě vytvářených sousloví-klíšé, která si zvykl tak často používat ve svých pohádkách.

A přece tehdy občas vytryskla najednou z básníkovy nitra báseň obdivuhodné síly. Když v první polovině sedmdesátých let byla v Praze na Národní třídě v salónu prodejny Československého spisovatele uspořádána výstava umělecké fotografie a mezi desítkami portrétů byla vystavena i fotografie Františka Lazeckého, autor výstavy měl básníkův portrét odstranit; tato fotografie byla nakonec mezi ostatními ponechána, avšak pod portrétem nesmělo být uvedeno básníkovy jméno. Lazeckého tento nestoudný zásah inspiroval k napsání delší básně Pláč fotografií - autor výstavy ji vydal jako fotografickou novoročenku -, jež je mocnou vizí, v níž jako by byla souzena celá pokolení. Je to jakýsi apokalyptický výsek z fresky posledního soudu, odehrávajícího se u břehů podzemní řeky, která nemá začátku ani konce a na jejímž dně je vidět plno stříbrných mincí; zdá se, jako by byly raženy z vody, ukazuje se však, že jsou to lidské tváře, které do proudu řeky házejí zástupy lidí, odevšad se sem hrnoucích. Byly tam tváře z těch nejkrásnějších, ale i nejšerednějších, „které si drze přivlastnily všechno / tváře, které se bezstarostně nechaly oloupit o tu poslední vrásku“.

Všichni postávali na břehu v pláči, někteří v radostném, druzí v lítostném, a jiní pak v pláči, jenž byl „jedinou kletbou a zlořečením“. Někteří poznávali, že svou tvář malovali „andělským křídlem“, jiní, že ji „lftčili d'áblovým pudrem“, nejvíc však bylo těch, kteří ji „zkrášlovali a hyzdili obojí barvou“. Marně se ty tváře skrývaly pod „černavou řeku“, magické oko - symbol věčného Soudce - je znovu a znovu vyvolávalo z mrtvých. A básník se ptá: „Až já hodím do té černé řeky svou tvář / jaký pláč se potom zdvihne v mém srdci?“ Báseň má vzdáleně dobový podtext, ale básník dal ideji její nadčasovou platnost.

Událost s odstraněním svého jména pod fotografií alegorizoval Lazecký ještě jednou a neméně účinně, a to v povídce zarámované do kafkovsky laděného prostředí a nazvané Vrahova podobizna. Zde je vyslovena zajímavým způsobem nestvůrnost cenzury pojící se s mstivým postojem hrdiny, jenž ztělesňuje totalitní škrcení jakéhokoliv skutečně uměleckého projevu. (Povídka zůstala v rukopise.)

Úzkost a obavy, které autora provázely po celou řadu oněch temných čtyřiceti let, podnítlily Lazeckého k napsání delší básně Večeře u kata (vydáno v Mnichově 1985). Je to opět protest proti oblundnému systému totality. Autor v ní hájí svobodu uměleckého projevu a polemizuje s katem o důsledcích násilného potlačování svobody vůbec. Básník je pozván katovým spolustolovníkem Falstaffem ke katovi na večeři. Falstaff je mluvčím tisíců průměrných pochlebujících prospěchářů, kteří si ve stínu podobných katanů naplňují své břicho a je jim zcela jedno, jakou to vlastně tito katané vyznávají filozofii - té Falstaff stejně nerozumí. Zpočátku to vlastně na dialog nevypadá, je to spíš něco jako estébácký výslech. Už vnější vzhled kata, jak jej básník sugestivně v několika verších vykreslil, má podobu „zparchantělého anděla sraženého odněkud na zem“, tedy satana, tak dobře známého z Lazeckého prvních sbírek. Jeho pohrdání básníky a vychloubání, že jeho sekyra právě dnes popravila pět takových „intelektuálních zločinců“, skrývají v sobě moc násilníků, jimž není radno odporovat. Toho si básník je vědom a kat mu dává svou převahu stále důrazněji najevo. Teprve v závěru básně je ve dvou delších pasážích vyslovena naplno - škoda, že až příliš didaktickým tónem - pravda básníková, i když se jí snaží kat vyvrátit zdánlivě přesvědčivým usvědčením („což nevidíš, kolik spisovatelů a básníků si bezostyšně obléká katovu kuklu?“), a básník odchází neporažen, třebaže mu kat hrozí, že se jeho bílá hlava objeví jednou pod jeho mečem („sněhy na hlavě potěšují i katův meč“), neboť básníková pravda není bez naděje („sněhy na hlavě krajiny / to znamená brzké jaro“).

Pokračováním tohoto básnického dialogu je rovněž delší báseň Noční procházka s Falstaffem, v níž jde opět o obnažení a odsouzení materialistického životního názoru většiny lidí, jimž komunistický režim chtěl požívačnost přisoudit jako neodstranitelnou etiketu. Báseň však je už jen rozmělněným prodloužením Večeře u kata.

František Lazecký je básník přemítavý, intelekt v jeho tvorbě má své důležité místo a někdy v úzkém sepětí s obrazným viděním vytváří tak verše i krátké prozaické formy silného uměleckého účinku, a to i tehdy, když chce vyjádřit úzkost a bolest člověka úpějí-cího pod drtivou tíhou totalitních vlád. Moňuným dojmem působí jeho básnické vize, ale i jeho povídky - ty zůstaly dosud v rukopisech - mají pečeť týchž básnických postupů. Aby však bylo možno udělat si podrobný obraz o této tvorbě, bude třeba prozkoumat autorovu literární pozůstalost a alespoň podstatné věci z ní vydat.